

Lajos Veronika

Alkalmazott antropológia a moldvai csángóknál? Kísérlet elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésére

A társadalomtudományokkal szemben Magyarországon is egyre általánosabb elvárás a társadalmi hasznosság és gyakorlati hasznosíthatóság közérthető megfogalmazása. A magyar társadalmi nyilvánosságban az alkalmazható akadémiai szaktudás szerepének felértékelődése tendenciaszerű folyamat – a „moldvai csángókérdésben” pedig az alkalmazhatóság esetenként kifejezetten követelmény.

Többek között a moldvai, erdélyi és magyarországi szervezetek által 2011-ben elfogadott *Javaslatok a moldvai csángómagyar közösségfejlesztési tervhez* („De minimis koncepció”) c. dokumentum tudományos munkáról szóló pontja is az alkalmazott kutatások szükségességére hívja fel a figyelmet.¹ Ez időszerű felvetés, hiszen a tudományos igényű csángókutatás szinte egyáltalán nem alkalmazott szemléletű, mégsem újszerű, mivel gyakorlat-elmélet problémája a „csángókérdés” egyik hagyományos vitatémája. Kétségtelen, hogy a tudósok rendszerint távolságot tartanak a gyakorlattól, a moldvai csángók életét megváltoztató vagy épp ellenkezőleg, stabilizáló tevékenységtől és az aktuális társadalmi kérdések megoldásától – kivéve időnként a problémák azonosítását.²

Közismert megállapítás, hogy nemcsak a lokális társadalom kulturális örökségének és a helyben használt jelentéseknek az ismerete híján, hanem a helyi lakosság aktív közreműködése nélkül is csupán időleges és felszíni megoldások születhetnek a társadalmi problémákra. A nemzetközi tapasztalatok, amerikai és európai példák is azt mutatják, hogy az etnográfiai, antropológiai tudás alkalmazásának van létjogosultsága például a kulturális és társadalmi konfliktusok kezelésében vagy a közösségfejlesztés területén. Világviszonylatban ezt a fajta gyakorlati szemléletet az etnográfiai kutatástól megkülönböztetik és alkalmazott és/vagy akcióantropológiának nevezik. Utóbbi terület együttműködik az etnográfia módszerét alkalmazó néprajzos szakemberekkel, akiknek gyűjtőmunkája és szaktevékenysége jelentős hozzájárulás az alkalmazott szemléletű kutatás sikeres megvalósításához.

Az alkalmazott antropológia első önálló szakmai intézménye az Alkalmazott Antropológiai Társaság (Society for Applied Anthropology, SfAA) volt, amely 1941-ben jött létre az Amerikai

Lajos Veronika (1979) – tudományos munkatárs, PhD, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen, lajosvera@yahoo.co.uk

¹ Javaslatok ... 2011. 7. Lásd az egész szöveget: http://www.csango.ro/uploads/pdf/Kozossegefejlesztési_terv.pdf (letöltés dátuma: 2012. április 15.)

² A kivételek között említhető például Farkas Tibor vidékfejlesztéssel foglalkozó kutató, aki egyik, az 1990-es évek végén született írásában indokoltan tartja a moldvai csángó falvak életébe történő gazdasági, társadalmi beavatkozást, a helyiek egyetértésével és bevonásával. Lásd Farkas Tibor: „*Indulj el egy úton...*” *Fejlesztés és fenntarthatóság a moldvai csángóknál*. A falu XIII(1998). 4. szám, 75–84.

Egyesület Államokban.³ Ebben az évben indult a társaság szakfolyóirata, az Applied Anthropology is, amely 1949-ben a multidiszciplinaritás jegyében felvette a Human Organization nevet. Magyarországon az alkalmazott antropológia iránti fokozott érdeklődés a 2000-es évek elejétől, közepétől figyelhető meg.⁴

Tanulmányomban az alkalmazott antropológiai beállítottság alkalmazhatóságának témáját tárgyalom a „moldvai csángókérdésben”, ami egyben elmélet (a korántsem egységes csángókutatás) és gyakorlat (csángómentés) viszonyának újragondolása.⁵ Céloom körüljárni a problémát, miként alkalmazható, illetve alkalmazható-e az etnográfiai-antropológiai tudás egy kézzel fogható, a lokális társadalom életében szociokulturális zavart okozó jelenségre vonatkozóan. Ez utóbbi nem más, mint a moldvai csángó falvak népességének radikális átalakulását okozó külföldi munkamigráció,⁶ amely a legtöbb települést – többek között a példaként választott Lujzikalagort (Luizi-Călugăra) is – jelentős mértékben érinti.⁷

Ennek az összetett kérdésnek a felvázolásához először nézzük meg, hogy a moldvai csángók esetében a gyakorlat és a fejlesztési koncepciók elsősorban mire vonatkozhatnak, és ezek mögött milyen feltételezések állhatnak. Mindeközben tetet öltenek azok a tanulságok is, amelyekkel az alkalmazott antropológiai szemlélet bevezetése szolgálhat a „csángókérdésben” – mind a csángókutatóknak, mind, Tánzos Vilmost idézve, a „valódi csángómentőknek” (pl. a tanároknak és oktatásszervezőknek, szociális tevékenységet végzőknek).⁸

A kulturális antropológusok többnyire hisznek az antropológiai tudás gyakorlati jelentőségében, és hogy az antropológia módszertanával szerzett ismeret jobba teheti más emberek életét.⁹ Rendkívül vitatott kérdés azonban az, hogyan lehet ezt a tudást leghatékonyabban felhasználni.

Maga az alkalmazott antropológia fogalma története során természetesen változott. Az első definíciók egyike George M. Foster amerikai antropológus 1969-ben megjelent könyvében szerepelt.

³ Nagy-Britanniában kulturális antropológusokat először az afrikai gyarmati adminisztráció munkájának megkönnyítése érdekében alkalmazták, míg az USA-ban többek között az észak-amerikai bennszülött rezervátumok közigazgatásában. Az SFAA megalapítói között számos az akadémiai tudományosságban elismert antropológus volt, mint pl. Ruth Benedict, Margaret Mead, Georg Murdoch vagy William Foot Whyte.

⁴ Ennek jele az, hogy az alkalmazott antropológia Magyarországon is a kulturális antropológia egyetemi oktatásának részévé vált (pl. KVAT, ME, MA alkalmazott antropológia szakirány), és civil szervezetek indítottak képzéseket, vezettek be ösztöndíjakat, pl. az Artemisszió Alapítvány (Anthropology in Action, 2005). Konferenciák, kerekasztal-beszélgetések és publikációk jelzik az érdeklődést – pl. 2006. Az antropológia adaptációja: alkalmazkodik-e az alkalmazott antropológia? c. konferencia Budapesten vagy a beszélgetések a Nyitott Műhelyben. Napjainkban lásd pl. az AnBlok 2011. 5. Akció/Kutatás számát vagy a Néprajzi Látóhatár 2010/2. számát.

⁵ A publikáció elkészítését az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport és az OTKA K 72807 támogatta. Az etnográfiai kutatás és a gyakorlati hasznosítás viszonyát más szempontból (makro- és mikroszintű javaslatok) tárgyalom: Lajos Veronika: *Etnográfiai kutatás és gyakorlati alkalmazás. Problémafelvetés a moldvai migráció kapcsán*. Ethnica XI(2009). 4. sz. 104–106.

⁶ A romániai nemzetközi vándorlás kérdéséhez lásd pl. Dumitru Sandu munkáit, pl. Sandu, Dumitru: *Migrația transnațională a Românilor din perspectiva unui recensământ comunitar*. Sociologie Românească (2000/3-4). 5–52. és Sandu, Dumitru: *Migrația circulatorie ca strategie de viață*. Sociologie Românească (2000/2). 5–29.

⁷ 2005 óta folytatott kutatást Moldvában, elsősorban Lujzikalagorban, ahol 2006–2007-ben közel egyéves állomásozó terepmunkát végeztem.

⁸ Tánzos Vilmos: *Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája*. Kisebbségkutatás X(2001). 1. sz. 53–62. (Lásd http://www.hhyf.org/kisebbssegkutatás/kk_2001_01/cikk.php?id=401 – 2012. május 5.) A csángómentés tulajdonképpen a nemzetközi segélyezésipar (aid industry) része, aminek működését tudományos szakemberek (közgazdászok, antropológusok, szociológusok stb.) vizsgálják. Talán az itt felhalmozódott tapasztalatot is érdemes lenne beemelni a csángókérdésbe. Jelen tanulmány azonban kizárólag az antropológiai tudás hasznosíthatóságára, illetve gyakorlati alkalmazhatóságára koncentrálna.

⁹ Gow, David D.: *Anthropology and Development: Evil Twin or Moral Narrative?* Human Organization LXI(2002). 4. sz. 302–303.

Foster szerint az alkalmazott antropológia olyan szakantropológiai tevékenység, aminek elsődleges célja nem a társadalom- és kultúraelméletek fejlesztése, hanem az emberi viselkedés megváltoztatása a kortárs társadalmi, gazdasági és technológiai problémák megoldása érdekében.¹⁰ Manapság sokkal inkább olyan kutatáson alapuló, gyakorlati eredménnyel szolgáló, komplex módszertannal rendelkező tudományterületnek tekinthető, amely a lokális kulturális rendszerben nemcsak a változást képes elősegíteni, hanem a stabilitást is képes megőrizni az antropológiai adatok, a közvetlen beavatkozásra irányuló kezdeményezések és a szakpolitikai javaslatok segítségével.¹¹

A kortárs értelmű alkalmazott antropológia tehát nemcsak a változást, hanem a megőrzést is támogatja, annak függvényében, hogy melyik szolgálja jobban a lokális társadalom érdekeit. Az alkalmazott kutatás termékei a gyakorlatban és az elméleti kutatásban is egyaránt hasznosítható empirikus adatok, a közvetlen beavatkozás és a szakpolitikai javaslatok. Az alkalmazott antropológiai kutatással szembeni legfőbb elvárások napjainkban: 1. elkötelezettség és felelősségvállalás a jelen társadalmi valóságáért, 2. a teoretikus megfontolások és alkalmazhatóság összeegyeztetése, valamint 3. elméleti-módszertani multidiszciplinaritás, vagyis interdiszciplináris együttműködés a komplex társadalmi-kulturális problémák hatékony orvoslása érdekében.¹² A továbbiakban vizsgáljuk meg azt, hogy a „csángókérdésben” vajon hogyan jelenik meg a fejlesztés ügye.

Fejlesztés és moldvai csángók

Az antropológiai tudás alkalmazásának egyik szakterülete a fejlesztés, legyen szó a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növeléséről vagy közösségfejlesztésről. Az 1970-es években amerikai fejlesztők és szakemberek kénytelenek voltak felismerni, hogy a nagy beruházások, a városfejlesztés és a technológiai transzfer önmagában nem eredményez fejlődést a társadalom egészére nézve. Sokkal inkább azt tapasztalták, hogy ezek tovább erősítették a szegények és a társadalom peremére szorult rétegek, mint a gyerekek vagy a kisebbségek kiszolgáltatott és marginalizált helyzetét.¹³ Ennek hatására a fejlesztési projektekkal megbízott cégek olyan szakembereket kerestek meg, akik „bennfentes” tudással rendelkeznek a helyi, „fejletlen”, marginális társadalmakról. A hetvenes-nyolcvanas évek jelentették tehát azt az időszakot, amikor az antropológián belül kialakult a fejlesztésantropológia (development anthropology) szakterülete. Ekkor

¹⁰ Foster, George M: *Applied Anthropology*. Little, Boston 1969. 54.

¹¹ Willigen, John van: *Applied Anthropology. An Introduction*. (3rd edition) Connecticut–London 2002. 10. Emellett az alkalmazott antropológiának létezik egyéb meghatározása is, pl. Erve Chambers szerint az „alkalmazott antropológusok szaktudásukat, képzettségüket és tudományterületük szemléletmódját használják emberi problémák megoldása és a változás előmozdítása érdekében.” (Chambers, Eve: *Applied Anthropology. A Practical Guide*. Prentice-Hall, New Jersey 1985. 8.)

¹² Baba, Marietta L.–Carole E. Hill: *What's in the Name 'Applied Anthropology'? An Encounter with Global Practice*. = *The Globalization of Anthropology*. Eds. C. E. H.–M. L. B. Washington, DC, American Anthropological Association, 2006. (NAPA Bulletin 25.) – magyar kézírata 13–14.

Az alkalmazott antropológia történetének leírását lásd például Bennett, John W: *Applied and Action Anthropology: Ideological and Conceptual Aspects*. Current Anthropology XXXVII.(1996/1). S23–S48; Willigen, John van: *i.m.* 19–46; McDonald 2002. 2-3; Haraszti Anna: *Alkalmazott és akcióantropológia*. Világosság XXXXVI. (2005/7–8). 217–221; Baba, Marietta L.–Carole E. Hill: *i.m.* 176–207/1–39; Rylko-Bauer, Barbara–Singer, Merrill–Willigen, John van: *Reclaiming Applied Anthropology: Its Past, Present, and Future*. American Anthropologist 108.1. (2006) 178–190.

¹³ Little, Peter D: *Anthropology and Development*. = *Applied Anthropology: Domains of Application*. Eds. Kedia, Satish–Willigen, John van Praeger, Westport–Connecticut–London 2005. 33.

kezdték tanulmányozni az antropológusok is a fejlesztés következményét, tudatosították annak lokális előnyét és hátrányát, vizsgálat tárgyává tették (fejlődés)elmélet és gyakorlat összefüggését a fejlesztésben, és alkalmazni kezdték az antropológiai tudást a problémamegoldásban.¹⁴ A szakterület első amerikai intézménye az 1976-ban alapított Fejlesztés Antropológiai Intézet (Institute for Development Anthropology) volt, ami mellett Európa-szerte hasonló szervezetek jöttek létre, például Angliában, Franciaországban vagy Dániában.¹⁵

Köztudott, hogy a „csángókérdésben” a fejlesztési koncepció az oktatással összefüggő témakörben a legkidolgozottabb, amit a fentebb említett *Javaslatok a moldvai csángómagyar közösségfejlesztési tervhez* (2011) c. dokumentum tartalma is mutat. Ez természetes, hiszen szervezett keretekben tizenegy éve működik magyar nyelvű oktatási program a moldvai falvakban – ebből következően ezen a területen halmozódott fel a legtöbb tapasztalat, kérdés és felvetés is. Nem meglepő tehát, hogy az MCSMSZ (Moldvai Csángómagyarok Szövetsége) költségvetésének több mint 90%-át tette ki az oktatási program működtetésével összefüggő tevékenységek finanszírozása – ahogyan ez a 2009-es kiadásokról készített, rövidített táblázatról és a támogatások eredetét szemléltető grafikonról is leolvasható.¹⁶

Az MCSMSZ-kiadásai 2009-ben

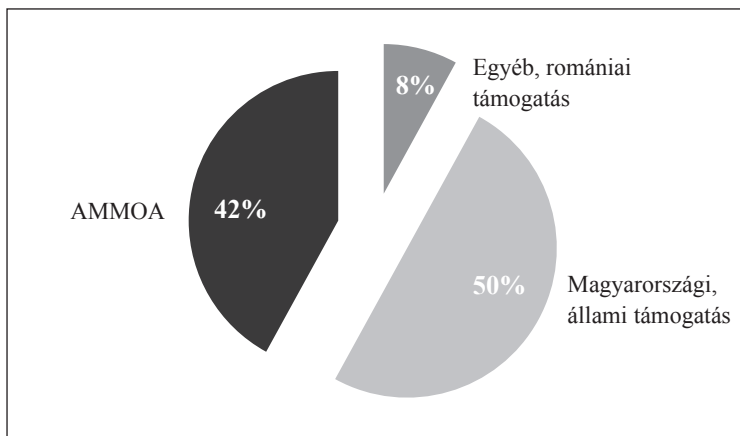
	RON	HUF
Béreköltségek (tanárok és irodai dolgozók)	≈915 739	≈61 566 421
Iroda költségei – Bákó	≈100 612	≈6 764 326
Oktatási helyszínek – 22 oktatási helyszín Bákó megyében	≈448 915	≈30 181 168
Gépjárművek – 2 Dacia, 1 kilencszemélyes kisbusz és más autók költsége szolgálati út teljesítése esetén	≈121 882	≈8 194 275
Továbbtanuló diákok	≈317 460 862	≈21 343 343
Egyéb költségek (pl. verseny, Reverinda, gyerektábor és kirándulás, közgyűlés, szociális és kulturális program, tanári szakmai tábor és továbbképzés)	≈134 662	≈9 053 530
Összesen:	≈2 039 271	≈137 103 065

¹⁴ Természetes, hogy az alkalmazott, illetve a fejlesztés-fejlődés kérdésével foglalkozó szakantropológia történetében is változtak a bevett elméletek és kulcsfogalmak, ahogy az alkalmazási gyakorlatok és a kutatómódszertan is. Ennek kifejtésére jelenleg nem vállalkozom, mivel célom az alkalmazott antropológiai szemlélet bevezetése a „moldvai csángókérdésbe”. A fejlesztésantropológia történetéhez, a kulturális antropológia, fejlesztés-fejlődés és a 21. századi kihívások közötti összefüggésekhez lásd pl. Gardner, Katy–Lewis, David: *Anthropology, Development and the Post-modern Challenge*. Pluto Press, London 1996; Grillo, Ralph D.–Stirrat, Roderick: *Discourses of Development. Anthropological Perspectives*. Berg, New York 1997; Gow, David D: *i.m.* 299–313; Willigen, John van: *i.m.* 65–75; Edelman, Marc–Haugerud, Angélique (eds.): *The Anthropology of Development and Globalization. From Classical Political Economy to Contemporary Neoliberalism*. Blackwell Publishing 2005; Little, Peter D.: *i.m.* 33–59.

¹⁵ Little, Peter D.: *i.m.* 34.

¹⁶ Esetünkben nem cél annak megállapítása, hogy mennyiben helyénvalók vagy sem a táblázatban feltüntetett adatok. A minden részletet tartalmazó táblázatot terjedelmi korlátok miatt nem közöljük, de az megtalálható az MCSMSZ honlapján (letöltés dátuma: 2012. május).

Az MCSMSZ támogatása 2010-ben:

A számsorok és a grafikon alapján nyilvánvaló, hogy a fejlesztés elsősorban a magyar nyelvtudás, a magyar nyelvi identitás és a magyar nemzeti identitás fejlesztésére, fenntartására, megerősítésére, illetve kialakítására irányul. Természetesen összefüggésben a hagyományos moldvai csángó kultúra megőrzésére irányuló törekvésekkel.

De vajon milyen feltételezések húzódnak a moldvai csángókra vonatkozó fejlesztési elképzelések mögött?

Vegyük példaként a magyar nyelvhasználat és a magyar nyelvi, illetve nemzeti identitás kialakítását, fejlesztését célzó gyakorlatot, mivel a magyar állam, a különböző csángó szervezetek és magánszemélyek is elsősorban ezt támogatják.¹⁷ A fejlesztési tervek esetében nyilvánvaló az összefüggés az elméleti beállítottság és a megvalósítás között. Például Észak-Amerikában az 1950–1960-as években az volt a bevett elképzelés, hogy a nyugati technológia és az oktatás biztosítja egy társadalom előrehaladását. A gazdasági és társadalmi fejlődés érdekében tehát nyugati mintára kell átalakítani a fejletlenebb keleti társadalmakat, a Nyugaton bevált modellek alapján kell modernizálni őket – ahogyan azt a korabeli fejlesztéspolitikák is célul tűzték. Az ebben a szellemben tevékenykedő kutatók és a fejlesztéssel foglalkozó politikusok, illetve szakemberek egyáltalán nem kérdőjelezték meg a nyugati piac és technológia vezérelte fejlődés előnyeit, miközben a helyi hagyományos kulturális értéket és társadalmi gyakorlatot a gazdasági és társadalmi előmenetelt akadályozó tényezőnek tekintették.¹⁸ Látható tehát, hogy a mindenkor bevett elméleti feltevések mennyire meghatározzák magát a fejlesztési tervet és annak megvalósítását.¹⁹

¹⁷ A későbbiekben kitérek arra a kérdésre is, hogy vajon mivel indokolható a magukat nem magyarnak valló csángók támogatása.

¹⁸ Lásd Lewis kutatásait, idézi Little, Peter D.: *i.m.* 36–37.

¹⁹ A fejlesztés elméletét többek között befolyásolják a következő kérdésekre adott válaszok is: 1. hogyan fejlődik a gazdaság és a társadalom; 2. kinek származik előnye a fejlesztésből; 3. mi akadályozza, és mi segíti a fejlesztést, 4. mi okozza az alulfejlettséget, a fejlődés hiányát (Little, Peter D.: *i.m.* 44.) és 5. vajon milyen összefüggés van a fejlesztés és a lokális tudás között?

A moldvai csángó fejlesztési koncepciókban az esetek többségében kimondatlanul is ott húzódik a tudatosított vagy reflektálatlan rettegés attól, hogy a modernizációs törekvések sikerének és a gazdasági, társadalmi fejlesztésnek ára van, ami nem más, mint a hagyományos kultúra megmaradt elemeinek teljes felszámolódása. Így tehát a korunk kontextusához igazított fejlesztés és a kortárs társadalmi-gazdasági problémákra fókuszáló programok magának az idealizált – egyoldalúan magyarnak és tradicionálisnak tartott – moldvai csángó kultúra létét veszélyeztetik. Ezt az elképzelést meghatározza az, ahogyan magára a hagyományos paraszti társadalomra és a 20. századi modernizáció viszonyára tekintenek.

A modernizáció miatt „létében veszélyeztetett kultúra” képe a hagyományos és a modern között szembenállást feltételez, és az értelmezés két opcióját hitelesíti a társadalom-, illetve humántudományi szakirodalom többségében és a közbeszédben.²⁰ Az egyik szerint a modernizáció hatására a hagyományos paraszti kultúra – az „archaikus”, tiszta moldvai csángó is – felbomlik, a másik szerint sikeresen ellenáll annak. A modernizáció depravációs olvasatában a klasszikus paraszti életforma átalakulása felszámolja a hagyományos gyakorlatokat és a felhalmozott „paraszti tudást”. A modernizációellenes szemlélet a parasztság modernizálódását veszteségként értelmezi. A másik narratívában a moldvai csángó paraszttársadalom heroikus küzdelem eredményeképpen hatékonyan ellenáll a modernizációs folyamatoknak, és változatlanul képes megőrizni a hagyományos értékeket, a klasszikus paraszti világ lényegét.

Ezek az elképzelések azonban elhomályosítják azt a lehetőséget, hogy a hagyományos és modern értékrendek találkozásakor újfajta értékek is születhetnek. Továbbá kétségbe vonják a kulturális alkalmazkodási készség meglétét és működőképességét, azt, hogy a modern paradigmátikus kihívásaira adott válaszok az affirmatív értelmű alkalmazkodás példái. Az alkalmazkodásra képes paraszttársadalom olvasata a modernizálódó paraszttársadalmak értelmezésének harmadik alternatívája a pusztulás, illetve összeomlás és a paraszti kultúra mozdulatlan megőrzése narratíva mellett. Ez nem vitatja el a klasszikus parasztságtól – ennek tekintik a moldvai csángókat is – a modernizációs készséget és a rugalmas viszonyulás lehetőségét a makroszintű változásokhoz, hanem épp ellenkezőleg, a kulturális alkalmazkodás típusait tárgyalja. Az adaptáció mikéntjének vizsgálatokor szembetűnik, hogy a klasszikus paraszttársadalom tagjai először általában nem akarnak, de igenis képesek alkalmazkodni a modern paradigmátikus kihívásaihoz. Ezenkívül rendelkeznek olyan társadalmi eszköztárral, amellyel képesek enyhíteni, illetve feloldani a gyökeres kulturális másságot, a modernizációs konfliktusokat.

Most kanyarodjunk vissza az alkalmazott szemlélet hiányára a „csángókérdésben”! Nyilvánvaló, hogy az akadémiai tudás és a gyakorlati alkalmazás különállósága okán az értékek és érdekek több területen is összeütköznek, nem csak a nyelvre és identitásra vonatkozó fejlesztések esetében. A továbbiakban a fejlesztésantropológiában jellemző értékkonfliktusok közül hármat tárgyalok röviden a moldvai csángókkal összefüggésben: 1. elmélet és gyakorlat viszonyát, 2. a fejlesztési praxisok és a megvalósítás természetét, valamint 3. a fejlesztésből való részesedés ügyét.

Az első kérdés a közbeszédben és a társadalomtudományi szintéren is feltételezett ellentét elmélet és gyakorlat között. Ez a különbségtétel a tisztaság fogalmát is bevonja az értelmezésbe,

²⁰ Mindkettő hamisan rögzült, idealisztikus képet fest a klasszikus paraszttársadalmakról. Erről lásd részletesebben Lajos Veronika: *Komplex paraszti tudás és kulturális alkalmazkodás: A moldvai csángó paraszttársadalom „varázstalanítása”*. = *Kapcsolatok, képek. Imagológiai tanulmányok*. Szerk. Pap Levente–Tapodi Zsuzsa. Státus Kiadó, Csíkszereda 2011. 71–83.

„tisztá” tudásnak, elméletet építő területnek nevezve az akadémiai tudományosságot és „tisztátalan kutatásnak” az alkalmazott antropológiát. A csángókutatásban a tisztaság fogalma több kontextusban is használatos. A tisztaság egyrészt a csángó kultúra idillikus tisztaságára, érintetlenségére, archaikus, hagyományos voltára vonatkozik. A tisztaságnak ez az értelemtartalma a moldvai csángókat román környezetüktől és a 20. századi modernizációs hatásoktól védett szigetként azonosítja. Másrészt a nyelvhasználat területén a csángók között többször tapasztalható az a külső nézőpontot érvényesítő explicit nyelvi ideológia, amely a magyar nyelvet és a helyi csángó dialektust a beszélt nyelv és a sztenderd távolsága alapján különíti el egymástól és tekinti előbbi tisztának, igaznak és utóbbit nem tisztának, kevertnek, korcsitúrának.²¹ Harmadrészt a tisztaság a „tisztá”, világos határok hiányát jelenti tudomány, politika és egyház között, amit mi sem bizonyít jobban, mint e három terület szakembereinek tevéleges vagy tudattalan hozzájárulása a határok hajlékonyságának fennmaradásához és ezáltal egyazon politikai diskurzus működéséhez.²²

Az elmosódott határok és az ebből adódó tisztázatlan helyzetek, konfliktusok azonban a „csángókérdésben” máshol is érzékelhetők. A moldvai csángók nyelvtudásának és nemzeti identitásának fejlesztése, idealizált kultúrájuk megőrzése egyben a szervezeti, illetve személyes kompetenciák, érdekek és igények összeütközésének és összefonódásának színtere. Egyet nem értés mutatkozik például abban, hogy kik és hányan illetékesek (melyik és mennyi helyi vagy Moldván kívüli szervezet) a magyar nyelvoktatásban és a hagyományok ápolásában, és az igazságosság jegyében ehhez kinek mekkora állami, illetve egyéb támogatás jár.²³

A tisztaság emellett értékbeli különbséget is jelent, úgy az antropológián belül, ahogy a „csángókérdésben”. A praktikus kérdésekkel foglalkozó szakemberek munkáját rendszerint tudományos szempontból alacsonyabb rendűnek vagy akár intellektuálisan és morálisan másodrendűnek tekintik, szemben az akadémiai szférában dolgozók munkájával.²⁴ A tisztátalanság, vagyis a gyakorlat egyben szakmai, személyes kockázat és veszély, bizonytalan, kiismerhetetlen terület, „beavatkozás”, amitől a csángókutatásban napjainkig domináns objektív tudásparadigma szerint érdemes inkább elhatárolódni.

²¹ Bodó Csanád: *Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekben.* = *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* Szerk. Kiss Jenő. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2004. 56.

²² Vö. és lásd részletesebben Tánzos Vilmos: *i.m.* A 19. századi csángómentés kérdését lásd Seres Attila: *Csángómentés Moldvában a XIX–XX. század fordulóján.* Pro Minoritate XI(2002). Tél, 17–47; a csángómentés szerkezetének elemzését lásd Peti Lehel: *A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra.* = *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Szerk. Jakab Albert Zsolt–Szabó Á. Töhötöm. KJNT, Kvár 2006. 129–155. A csángókról kialakított képet az erdélyi magyar sajtóban lásd Ilyés Sándor: *Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón.* = *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Szerk. Jakab Albert Zsolt–Szabó Á. Töhötöm. KJNT, Kvár 2006. 99–128. (Krizsa Könyvek 27.)

²³ Legutóbbi (2012 tavasza) közismert és vitatott eset a moldvai csángó falvak magyar oktatási programjának jelenleg végleges függetlenítése az MCSMSZ tevékenységétől.

²⁴ Az évtizedek óta tartó vitában megszilárdult ellentétek, miszerint az akadémiai antropológia a társadalmi valóságban elméleti és politikai szempontból irreleváns, míg a fejlettséstantropológia intellektuálisan és morálisan másodrendű, egyre inkább megnehezítik a két terület közeledését egymáshoz. Ennek egyik következménye, hogy a gyakorló antropológusok egy része kevésbé követi nyomon a tudományterületen elért új eredményeket és elméleteket, pl. a posztmodern értelmezéseket vagy a posztfejlődés (postdevelopment) elmélete támasztotta kihívásokat. (Gow, David D.: *i.m.* 299–301.)

Ha azonban szemügyre vesszük elmélet és gyakorlat viszonyát, akkor a kettő között egyfajta intellektuális harmónia ismerhető fel.²⁵ Az összhang egyfelől arra vonatkozik, hogy a gyakorlati problémák hatékony megoldásához nélkülözhetetlen a kulturális távolság kialakítása, a kérdés tágabb összefüggésekbe helyezése és az absztrakciós képességnek a hétköznapi gyakorlatnál tágabb körű, komplexebb alkalmazása. Másfelől arra, hogy az elméleti kérdések kizárólagos vizsgálata életidegenné és öncélúvá teszi a tudományos munkát, a csángókutatást is, a közösségfejlesztés tervezését, és elszakítja azt a jelen társadalmi valóságától, a kortárs világtól.

A „csángókérdésben” utóbbi felvetés már a kilencvenes évek közepén megfogalmazódott, amikor a „valódi csángómentők” önmagáért valónak nevezték a tudományos igényű csángókutatást, aminek haszontalanságát a „kredenc sarkára helyezett szappan vizsgálatával” példázták.²⁶ Az érdeklődés a korunkbeli társadalmi kontextus iránt és a nyitottság az aktuális helyi problémákra valóban helytálló igényként fogalmazódik meg a társadalom-, illetve bölcsészettudományi tevékenységgel szemben. Ugyanakkor a kritikai önvizsgálat a „valódi csángómentők” körében is szükséges, hiszen esetükben nagyon gyakran pontosan a kulturális távolság hiánya, a túlzott érzelmi bevonódás, a „csángókérdés” egyoldalú értelmezése és a helyiek önállóságának kétségbevonása az, ami megkérdőjelezhetővé teszi a gyakorlatot.²⁷

Elmélet és gyakorlat viszonyának újraértelmezésekor a „valódi csángómentő” akciókat két aspektusból tekinthetjük problematikusnak. Egyrészt az tapasztalható – ezt fentebb már érintettem –, hogy a saját tevékenységre vonatkozó reflexió igen kevésbé tudatos a „valódi csángómentők” körében – ami időnként magukra a csángókutatókra is érvényes. Másrészt szinte egyáltalán nem ismertek az alkalmazott antropológiában világszerte használt gyakorlatok, és igen csekély az antropológiai szemléletmód iránti befogadókészség. Mindezekből először is különösen a kulturális antropológiában elfogadott émikus ismeretparadigma lenne hasznosítható a csángómentésben, a társadalomtudományi tudásra építő csángómentő gyakorlatban.

Az émikus ismeretparadigma lényege, hogy a tudós a résztvevő megfigyelés módszerével közvetlenül szerez tapasztalatot a kutatás tárgyáról a terepen, esetünkben egy vagy több moldvai csángó településen. A megismerés célja a helyi életvilág és kulturális logika működésének, a sajáttól eltérő viselkedésmódnak a megértése a lokális társadalomban bevett jelentések és kategóriák alapján. A következő lépés az így szerzett tudás beillesztése a vizsgált kultúrán túlmutató szociokulturális összefüggésbe és a helyi társadalom fogalmainak lefordítása a saját társadalom nyelvére, az alkalmazás területén az oktatásban, az egészségügyben vagy a fejlesztésben stb. használt definíciókra.²⁸ A „moldvai csángókérdés” komplexitását mutatja, hogy például az oktatásfejlesztés területén a lokális kategóriákat a romániai össztársadalmi kontextusba érdemes elhelyezni, függetlenül a kutató vagy „valódi csángómentő” származásától, illetve állampolgárságától.

²⁵ Baba, Marietta L.–Carole E. Hill: *i.m.* 14.

²⁶ Tánczos Vilmos: *i.m.*

²⁷ A kilencvenes években nyilvánosan vitatták az évtizedben indított csángóprogramok célszerűségét, eredményességét, szemléleti-elméleti alapjait, például konkrétan a segítők okozta károkat, a székelyföldi és magyarországi oktatás tanulságait, a kitelepítés kérdését (Tánczos Vilmos: *i.m.*).

²⁸ Finan, J. Timothy–Willigen, John van: *The Pursuit of Social Knowledge: Methodology and the Practice of Anthropology*. = *The Applied Anthropology Reader*. Ed. McDonald, James H. Allyn & Bacon, Boston 1991/2002. 62–63.

Az antropológiai szemlélet beemelése tanulsággal szolgálhat az értékkonfliktusok másik elemzett tárgykörében is, ami a fejlesztési gyakorlat természetére és a kitűzött cél megvalósításának módjára vonatkozik. Észak-Amerikában a fejlesztést az 1980–90-es évek fordulóján már olyan folyamatnak tekintik, amelyben nélkülözhetetlen a helyi lakosság teljes részvétele: a szükségletek és vágyak megfogalmazásában, a problémák azonosításában, a döntéshozatalban és a megoldás gyakorlatba ültetésében.²⁹ Ebben az összefüggésben a lokális társadalom tudása a hierarchiában magasabb szinten helyezkedik el, mint a szakember, vagyis a csángókutató és a „valódi csángómentő” előzetes tudása és helyszíni tapasztalata.

Érthető módon itt az egyik kulcskérdés tehát a fejlesztés típusa. Vajon a fejlesztés kirekesztő gyakorlat-e, azaz a döntések a lokális társadalom „feje felett” születnek, vagy az együttműködés a vezérelv, ami a problémaazonosításban és a megoldásban is előnyben részesíti a helyiek részvételét. Utóbbi célja bevonni és érdekeltté tenni a lokális társadalom minden rétegét, nemcsak az ún. élthez tartozókat, különös tekintettel a hatalomból leginkább kiszorulóakra, a csángó nőkre és a szegényebb családokra.

A fejlesztés természete összefügg a társadalomtudományi tudást hasznosító gyakorlat két lényeges tényezőjével, az elkötelezettséggel és a felelősségvállalással. A moldvai csángómentés esetében ez a magyar nemzeti identitás és nyelv, a hagyományos magyar paraszti kultúra iránti elkötelezettséget jelenti – annak ellenére, hogy például a nyelvi tervezés kérdését tárgyaló szakemberek felvetették, hogy vajon a magyar nemzeti identitás összekapcsolása a helyi magyar dialektussal valóban hatékony lehet-e a lokális társadalomban, utóbbi társas jelentésének bővítése és a nyelvmegtartás érdekében.³⁰

Az antropológiai ismeret alkalmazása a kezdetektől felelősségteljes vállalkozás, amelyben szembe kell nézni a vállalt felelősség összetettségével és az ebből következő lehetséges érdekellentétekkel. A szakember különböző feleknek tartozik felelősséggel: a vizsgált embereknek és minden lokális társadalomnak, amit az antropológus munkája érint, a szakértőt alkalmazó támogatónak/fejlesztőnek, munkaadónak, saját társadalma egészének, a kollégáknak, hallgatóknak, gyakornokoknak és részben saját szakterületének is, önmagának és tudományos előmenetelének.³¹ Nemcsak az a kérdés, hogy kinek, hanem az is, hogy miért tartozik felelősséggel. Például a helyiek esetében azért vállal felelősséget, hogy segítse őket céljuk elérésében, vagy azért, hogy megvédje őket a fejlesztők esetleges kizsákmányolásától, vagy azért, hogy munkája során semmilyen módon meg ne károsítsa őket.³² Vajon ebben a komplex viszonyban hogyan és milyen mértékben ítéltető meg az alkalmazott kutató felelőssége? A kérdés nem a morális pluralizmus kizárólagos érvényét hivatott szentesíteni, hanem sokkal inkább a probléma árnyalt és körültekintő kezelésére int.

A fejlesztési projekt megvalósításának módja attól függ, hogy a fejlesztő, nevezzük így a fejlesztésben részt vevő kutatót és „valódi csángómentőt”, hogyan határozza meg a moldvai csángókat. Az antropológiai émikus ismeretfelfogás sajátja, hogy a kutató úgy tekint a lokális társadalom tagjára, mint aki saját szociokulturális életvilágában értelmező és megértő módon van jelen. Itt az a döntő, hogy a fejlesztő a moldvai csángókat önálló döntések meghozatalára

²⁹ Willigen, John van: *i.m.* 68.

³⁰ Bodó Csanád: *i.m.* 58.

³¹ Az Alkalmazott Antropológiai Társaság etikai és szakmai nyilatkozatát lásd <http://www.sfaa.net/sfaaethic.html> (2012. június 19.)

³² Bennett, John W.: *i.m.* S32–S33.

képes, cselekvő egyéneknek tartja-e, akik képesek felismerni hosszú távú érdekeit és annak megfelelően cselekedni. Azaz egyenrangú partnerként kezeli-e őket, még ha egyes kérdésekben külső támogatásra szorulnak is. Vagy ezzel ellenkező álláspontot foglal el, és – tudatosan vagy önreflexió hiányában tudattalanul – elvitatja a moldvai csángóktól az önállóságot és a racionális, érett gondolkodás lehetőségét, amely képessé tenné őket a tudatos és reflexív viszony kialakítására saját környezetükhöz, egyúttal a helyi magyar, illetve moldvai csángó kulturális értékekhez és a történeti, népi hagyományhoz. Függetlenül attól, hogy ennek a viszonyoknak a kialakításához kétségtelenül szükséges lenne megfelelően képzett szakember közreműködése.

Az alkalmazott kutató és a vizsgált társadalom közötti partneri viszonyt hangsúlyozó kollaboratív módszertan a korábban is említett résztvevő megfigyelés mellett a kilencvenes évektől jut egyre jelentősebb szerephez az amerikai kulturális antropológiában. A folyamatos együttműködés a gyakorló antropológust már nem a „másikat” tanulmányozó, kívülálló szakemberként pozicionálja, aki adatközlőként tekint a helyi lakosságra. A részvétel és az együttműködés alkalmazásának hatékonysága azokban a fejlesztési projekteknél érhető tetten, amelyek eredménye az őslakosok jogainak kivívása volt pl. az igazságszolgáltatásban, az önrendelkezésben vagy a földhasználatban Ecuadorban, Indiában vagy Oroszországban.³³

A nemzetközi gyakorlat tükrében a helyi lakosság bevonásának a fejlesztés megvalósításába van egy lényegbevágó következménye, éspedig az, hogy az együttműködés képessé teszi (empowerment) őket saját életük irányítására. A részvétel tudatosítja a helyiekben saját helyzetüket, a lehetőségeket, és helyben megvalósítható perspektívát kínál problémáknak ítélt életük megváltoztatására. A folyamat során olyan készségekre és képességekre tesznek szert, amelyek birtokában képesek lesznek elhagyni a jogfosztottság, a reménytelenség, a tehetetlenség, a ki-rekesztettség és a haszontalanság érzésével vegyes marginalizált társadalmi szférát.³⁴

A kirekesztés-együttműködés dichotómiához kapcsolódik a harmadik kérdéskör: a részvétel és a fejlesztésből. Vajon a fejlesztéssel kinek a célja valósul meg, illetve ez kinek a fejlesztéséhez járul hozzá, kinek származik belőle előnye?³⁵ A nemzetközi tapasztalatok történetében az 1970–80-as években a lokális kontextus, a helyi tudás és az érintettek érdekének semmibe vételét kiválóan példázzák a nomád pásztorok letelepítését célzó kísérletek a „harmadik világ” országaiban, pl. Afrikában. Az államhatalom szándéka a vándorlók helyhez kötése volt különböző okokból (azok beillesztése a társadalom egészébe, a városok hűselltetésének biztosítása stb.), függetlenül a nomád pásztorok saját érdekétől. A vándorló csoportok letelepítése marha- és birkatenyésztőként egyben a legelhibázottabb fejlesztések egyike is. A sikertelenség oka egyrészt a vándorló életformára vonatkozó feltételezések helytelensége a letelepítési tervekben, pl. az a feltevés, miszerint a nomádok elsősorban húsáért tenyészítik az állatokat (miközben sokkal inkább teje és csereértéke miatt). Másrészt annak figyelmen kívül hagyása, hogy világszerte eltérő ökológiai kihívások vezet(het)nek a nomád életmód kialakulásához, így

³³ Baba, Marietta L.–Carole E. Hill: *i.m.* 30–31.

³⁴ Willigen, John van: *i.m.* 72.

³⁵ Letenyei László településfejlesztéssel foglalkozó szakember szerint a magyarországi fejlesztési gyakorlat egyik sajátos jelensége, hogy a lakosságot nem a kezdetektől, a tényfeltárás időszakától vonják be a fejlesztési folyamatba, hanem a lakossági fórum sokkal inkább a már kidolgozott fejlesztési koncepció megerősítését, illetve a tájékoztatást szolgálja, mintsem az adatgyűjtést vagy a felek közötti kommunikációt. (Letenyei László: *Antropológiai módszerek alkalmazása a településfejlesztésben*. AntroPort Lapozó 2007. ősz 1–6. (<http://www.antroport.hu/lapozo/tanulmanyok/tanulmanypdf/Letenyei%20alkalm%20antro.pdf> – 2012. június 15.)

a vándorló pásztorok életét fejlesztő vállalkozásnak a megfelelő környezeti és egyéb kontextuális adottságokat kell alapul vennie, pl. azt, hogy a terület elhagyásának oka a szárazság vagy a cecelegyek tömeges megjelenése.³⁶

Amennyiben az alkalmazott kutatás, kezdeményezze azt akár a csángótudós, akár a „valódi csángómentő”, a lokális társadalom saját célját kívánja elérni, akkor a probléma azonosításához nélkülözhetetlen lesz a moldvai csángók perspektívája, a kutatásban az émikus értelmezés gyakorlata, vagyis annak a megértésgyakorlatnak a feltárása, ahogyan maguk a moldvai csángók értelmezik az őket körülvevő szociokulturális életvilágot. Érdemes szem előtt tartani, hogy a moldvai csángókat elnyomott, a történelem folyamán elhallgattatott, kisebbségi léthelyzetben élő társadalomnak tekintő szemlélet határozottan magában rejtje a hierarchikus viszony létrejöttének veszélyét a „néma” fejlesztett/kutatott/megmentett és a „felvilágosult” fejlesztő/kutató/csángómentő között. Észrevétlenül előállhat az a helyzet, hogy a kutató/csángómentő/fejlesztő maga beszél a szótlán kutatótról/megmentetről/fejlesztetről és annak igényeiről³⁷ – függetlenül attól, hogy maguk a csángó falvak lakói mit gondolnak, és a fejlesztésben milyen célok kitűzését tartják szükségyszerűnek. Elengedhetetlen tehát a moldvai csángó lokális tudás értékének elismerése és a helyi szociokulturális ismeret előnyben részesítése a szükségletek, vágyak megfogalmazásában és a hosszú távú problémamegoldásban. Az antropológiában a dinamikusan változóként elismert helyi tudás tartalma: a lokális életvilág komplexitásának ismerete, eligazodás a helyi társadalmi rendszerben és az egyezményes kódok között, valamint a dolgok működésének sajátos magyarázata. A lokális ismeretet továbbá úgy kezelik, mint ami nemcsak a múltra, hanem a jövőre vonatkozóan is érvényes (lehet), ezért fontos része a hosszú távú tervezésnek.³⁸

Az alkalmazott szakember, a kutatási téma és a támogató közötti hármass viszony komplex kapcsolatok rendszere. A Carole E. Hill és Marietta L. Baba szerkesztette *The Globalization of Anthropology* c., az antropológiai tudás alkalmazásának történetét tárgyaló könyv arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutató függetlensége nélkülözhetetlen az antropológiai-társadalomtudományi ismeret sikeres, a helyi lakosság érdekét szolgáló hasznosításához. A függetlenség ideális helyzetben önállóságot jelent a témaválasztásban és szabad mozgásteret a szakember és támogató közötti kapcsolatban, lehetőséget a kritika és az etikai fenntartások megfogalmazására, az egyet nem értés kifejezésére. Ennek klasszikus ellenpéldája a Szovjetunió, ahol az antropológiai kutatások tulajdonképpen az állam által kijelölt gyakorlati célt valósították meg. A társadalomtörténeti kontextus oly módon határozta meg az antropológus és az állam, vagyis a szocialista modernizációt szponzoráló szerv viszonyát, amelyben előbbi kizárólag bizonyos mértékben akadályozni, késleltetni vagy némileg módosítani tudta az állami fejlesztés végrehajtását. Ez történt az északi régiók kollektivizálásakor, vagy amikor a szovjet kutató hasznosnak ítélte idegen nyelvet is tanított.³⁹

A moldvai csángó fejlesztésben már a kezdetektől döntő fontosságú, hogy az alkalmazott szakember, legyen az etnográfus, szociolingviszta, antropológus stb., a támogató szervezettől

³⁶ A kérdéshez lásd pl. Sandford, Stephen: *Management of Pastoral Development in the Third World*. John Wiley, London 1983.

³⁷ Vö. Barát Erzsébet: *A nők érdekében folytatott kutatás és korlátai*. Replika X(1999). 37. 163.

³⁸ Stewart, Pamela J.–Strathern, Andrew (eds.): *Anthropology and Consultancy. Issues and Debates*. Berghahn Books, 2005. 3.

³⁹ Baba, Marietta L.–Carole E. Hill: *i.m.* 9–11.

függetlenül, de a helyi társadalom perspektíváját érvényesítve definiálhassa a moldvai csángó falvakban tapasztalható kortárs társadalmi problémákat. Ekképpen előzhető meg az, hogy ne a megbízók, a fejlesztést szponzorálók, hanem az érintett lakosság saját szemszöge érvényesüljön a fenntartható problémamegoldásban.

Mivel a lokális életvilág nem homogén, törésektől mentes társadalmi valóság, mindennaposak az ellentmondások és az elkülönöződési gyakorlatok. Lényeges kérdés tehát, hogy maguk a fejlesztési projektek hogyan viszonyulnak a moldvai csángó településeken tapasztalható kulturális különbségekhez. Vajon ezek mentén töréseket hoznak-e létre a lokális térben, ahogyan ez részben tapasztalható a nyelvi fejlesztések esetében, hiszen a program kizárólag a magyarórákra járókat támogatja, vagy egységes mikrovilágként kezelik a helyi társadalom együtt élő tagjait, függetlenül a vallási és az etnikai hovatartozás, illetve nyelvtudás közötti különbségektől?⁴⁰ Vajon sikeresen működhet-e hosszú távon a lokális társadalmat megosztó, egyoldalúan átalakító fejlesztési stratégia?

A „valódi csángómentők” között nincs egyetértés abban, hogy a fejlesztésben a moldvai csángó életvilág egyetlen területét vegyék-e tekintetbe, vagy átfogó programot dolgozzanak ki. Tehát a mentőakció csupán a moldvai csángó kultúra, identitás és nemzettudat problematikájával foglalkozzon-e, vagy tartalmazza a csángó gazdaságpolitika, szociális és egészségügyi támogatási rendszer kiépítését is.⁴¹ Ez utóbbi első ránézésre két szempontból is kivitelezhetetlennek tűnhet. Az egyik problémát az jelentheti, hogy, Tánzos Vilmos szavaival élve, a „*Csángó föld gazdasági, szociális élete szervesen tagolódik be egy nagyobb tájegység, sőt országrész életébe, amit nagyon nehéz korlátozott lehetőségű külső eszközökkel átalakítani*”.⁴²

Gyakorlat és elmélet kapcsolatának újragondolása a „moldvai csángókérdésben” egyben rész-lokális és egész-globális, ember és környezete, kutató/csángómentő és kutattott/megmentett viszonyának újraértelmezése. A fejlesztésantropológia új perspektívát kínál, hiszen lényege pontosan az, hogy a kollaboratív módszertannak köszönhetően egyrészt hatalommal ruházza fel a helyieket, és képessé tege (empowerment) őket saját sorsuk irányítására. Másrészt, hogy kialakítsa bennük a képességet saját élethelyzetük, társadalmi valóságuk kritikai tudatosítására (conscientization).⁴³ Így tehát a közösségfejlesztésnek elkötelezett szakantropológus nem magát az egész rendszert kívánja megváltoztatni, hanem a lokális társadalom tagjaiban kifejleszteni a változtatás sikeréhez nélkülözhetetlen tudatosságot, reflektív gondolkodást, kortárs képességeket, illetve készségeket.

⁴⁰ A csángó értelmiség körében megfogalmazódik annak igénye, hogy a csángókutatás eredményei mindkét nyelven, azaz magyarul és románul is jelenjenek meg annak érdekében, hogy a magyarul nem tudó fiatalokat is bevonják a róluk szóló csángó diskurzusba (Peti Lehel–Pozsony Ferenc: *Csángó értelmiségiek támogatáspolitikáról, kutatásokról, a moldvai csángók jelenlegi helyzetéről*, Bogdán Tibort, Petrás Róbertet, Duma Andrást kérdezte Peti Lehel és Pozsony Ferenc. Erdélyi Társadalom V.(2007/2). 178.).

⁴¹ Tánzos Vilmos: *i.m.*

⁴² Tánzos Vilmos: *i.m.*

⁴³ Vö. Willigen, John van: *i.m.* 73. Az angol „conscientization” vagy „critical consciousness” fogalma a portugál conscientização szóból származik, ami Paulo Freire (1921–1957) brazil pedagógus és oktatáselméleti szakember nevéhez fűződik. Azt a folyamatot jelenti, amelynek során az ember kritikai tudatosságot alakít ki saját társadalmi realitásával szemben. A tanulónak olyan típusa ez, amely a társadalmi és politikai ellentmondások megragadását és leleplezését célozza, miközben felszabadítja a hatalom nélküli csoportokat a rájuk nehezedő társadalmi nyomástól. Freire módszere és koncepciója különösen a közösségfejlesztésben használatos. Legjelentősebb munkái angolul: Freire, Paulo: *Padagogy of the Oppressed*. Continuum, New York 1970/2000; *The Politics of Education: Culture, Power and Liberation*. Bergin & Garvey, Westport, Connecticut–London 1985.

Az átfogó fejlesztési projekt létjogosultságát megkérdőjelező másik aspektus az etnikai-nemzeti öntudat és a kulturális hovatartozás ügye. Közismert, hogy a „csángókérdés” esszenciális mozgatórugója a magyar nyelvi, kulturális rokonság és annak feltételezése, hogy a moldvai csángók magyarok – függetlenül attól, hogy ők minek vallják magukat. A külső és az önbesorolás közötti diszkrepanciát továbbgondolva fogalmazza meg Tánczos Vilmos a kérdést: a magukat románnak valló csángók esetében vajon mi igazolhatja a magyar állam és a magyarországi szervezetek támogatását?⁴⁴

Mindazonáltal alkalmazott antropológiai összefüggésekbe helyezve értelmezhetetlen ez a felvetés, hiszen a közösségfejlesztés helyszínének kiválasztása nem a (nyelvi, leszármazási, kulturális stb.) rokonságra épül, vagy valamiféle összetartozás jegyében történik, hanem azt elsősorban annak szükségessége indokolja – legyen szó akár afrikai bennszülöttekről vagy borsodi cigánytelepekről. Máskülönből miért is lenne szükség a szakember és a támogatott helyi társadalom közösségét megalapozó ideológiára a lokális tudásra építő, a helyieket bevonó és őket hatalommal és tudatossággal felruházó, „képesé tevő” (empowerment) fejlesztési programok esetében?⁴⁵

A „csángókérdés” másik vitatott témája a beavatkozás – be nem avatkozás kérdése. Nézzük meg, hogy az alkalmazott antropológia vajon miért nem határolódik el a beavatkozástól! Ahogyan fentebb kifejtettem, az alkalmazott, de különösen a fejlesztésantropológia a következő kulcsfogalmakat használja: 1. lokális tudás (local knowledge vagy indigenous knowledge), 2. részvétel, 3. képesé tétel – felruházás hatalommal (empowerment), 4. kritikai tudatosítás (conscientization) és 5. fenntartható fejlődés.⁴⁶ A beavatkozást, vagyis a helyben problémaként definiált kérdés orvoslását az igazolja, hogy az alkalmazott antropológus szorosan együttműködik a helyi társadalom tagjaival. Tevékenysége a lokális tudásra épít, és a helyi érdekeket szolgálja. Továbbá elkötelezett a hosszú távon életképes fejlesztés mellett, és lényegesnek tekinti a helyiek bevonását a projektbe több szinten is (probléma azonosítása, döntéshozatal, megoldás). A részvétel egyrészt tudatosítja az aktuális élethelyzet tágabb társadalmi kontextusát, másrészt a folyamat során olyan képességek sajátíthatók el, amelyek hozzásegítik a lokális társadalom tagjait a jogfosztott, hatalom nélküli társadalmi szférából – a csángók esetében pl. a szegénységből, az alkoholizmusból – való kiemelkedéshez.

A *Javaslatok* c. dokumentumban a nyelv, illetve az oktatás kérdése mellett célként fogalmazódik meg az egyéb aktuális problémák felszámolása, mint például a gazdasági és szociális helyzet javítása vagy a környezeti károk csökkentése, a tudatosság kiépítése az ökológiai kérdésekben. Ez tehát egy olyan törekvés, ami igyekszik globálisan tekinteni a moldvai csángó településeken jelentkező problémákra, követve egyúttal a csángómentő programok egyik hagyományos szemléletmódját. Globálisan azt értve (lásd fentebb is), hogy nemcsak a magyar nyelvoktatás, a kulturális értékek és a nemzeti identitás kérdésével kíván foglalkozni, hanem javaslataiban a gazdasági és társadalmi viszonyok javítását is célul tűzi, és az egészet romániai ösztársadalmi kontextusba helyezi.

⁴⁴ Tánczos Vilmos: *i.m.*

⁴⁵ Nincs arról szó, hogy a mások életére vonatkozó fejlesztés mögött ne állna valamilyen eszme, sokkal inkább arról, hogy az alkalmazott antropológiában ennek alapját nem a rokonság, hanem leggyakrabban humanitárius és pragmatikus szempontok képezik. Az USA-ban például ez az egalitárius szemlélet és a pragmatizmus.

⁴⁶ Willigen, John van: *i.m.* 74.

Érdeemes azonban a társadalomtudományok szemszögéből továbbgondolnunk a holisztikus értelemben vett globális kifejezés jelentéstartalmát. Kétségtelen, hogy napjainkban egyáltalán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a világméretű trendek és a globális tudat lokális társadalomra gyakorolt hatását. Glokalitásokban élünk, ahogyan Joshua Meyrowitz, a glokalitás paradigma jeles elméletalkotója fogalmaz.⁴⁷ Bárhol is éljen az ember, közvetlen fizikai környezeté globális: a különleges lokalitás azon helyszíne, ahol saját létezését megtapasztalja, ami egyáltalán nem függetleníthető a kortárs világméretű folyamatoktól és a televízió, a rádió, az újságok, az internet és a mobiltelefon közvetítette társadalmi valóság tartalmaktól. Azt, hogy a moldvai csángó települések sem mentesek a globális trendek hatásától, mi sem szemlélteti jobban, mint az a közkeletű, a modernizációt technológiai előrehaladásként láttató sztereotipikus kép, amelyben a katrincába öltözött idős asszony a mezőről hazafelé jövet mobiltelefonál.

A glokalitás elmélete újraértelmezi a helyi és a világméretű, a lokális és a globális viszonyát, mintegy válaszként a globalizációs kihívásokra.⁴⁸ Eszerint egy adott fizikai térben a globális és helyi folyamatok nem zárják ki egymást, nem feltétlenül versengenek, hanem sokkal inkább kölcsönhatásban állnak egymással, a kettő viszonya dialektikus. A glokalitás paradigma a lokális társadalom tagját cselekvő embernek tekinti saját életvilágában, és nem vitatja el tőle sem a tudatosságot, sem a kezdeményezés képességét. Ez a felfogás, amellett, hogy összefügg a korábban tárgyalt értékkonfliktusokkal, a fejlesztés típusára és a célokra vonatkozó felvetésekkel, azt szolgálja, hogy önálló döntésekre képes, cselekvőkész és felelősséget vállaló személyiségnek tekintsük a moldvai csángókat.

A moldvai csángó közösségfejlesztést célzó cselekvéstervezet hatékony megvalósítása érdekében tehát nélkülözhetetlen szem előtt tartani az aktuális társadalmi és gazdasági viszonyokat a lokális térben, a mindenkori romániai kontextust, valamint a globális folyamatok hatását a helyi társadalomra (a glokalitás elméletében rejlő lehetőségeket). Amennyiben a kortárs moldvai csángó társadalmi problémákat vesszük szemügyre, az elsők között találjuk a nagyarányú munkaerő vándorlás jelenségét és annak lokális következményét.

Vándorlás és alkalmazott kutatás

A migráció Moldvában nem újszerű jelenség, de a romániai rendszerváltozást követően nagymértékben átalakult ennek formája, és nőtt az elvándorlás intenzitása is. Köszönhetően a kelet-európai és európai tendenciáknak, illetve a világméretű változásoknak, például a szigorúan ellenőrzött államhatárok eltűnésének és a munkaerő szabad mozgásának, a kapitalista gazdaságnak vagy a technikai és informatikai vívmányok ugrásszerű fejlődésének.

Az utóbbi évtizedben, tizenöt évben a moldvai csángó falvak nagy részében tapasztalható tény, hogy a rendszerváltozás utáni kihívásokra adott kulturális és társadalmi reakciók közül az

⁴⁷ Meyrowitz, Joshua: *A glokalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban*. Világosság XXXVI. (2005/6). 30. A globalizáció jelmondata: Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! (Glocalization: Think globally, act locally!)

⁴⁸ A globalizációs folyamatoknak emellett egyéb értelmezési lehetőségei is vannak: az egyik a globalizáció hatására a kulturális különbségek eltűnését előlegezi, vagyis világméretű homogenizációt, illetve asszimilációt, a másik pontosan ennek ellenkezőjét, a szociokulturális különbségek hosszú távú fennmaradását.

egyik alapvető a külföldre vándorlás. A vizsgált falu, Lujzikalagor esetében a migráció földrajzi célja például Torino és környéke.

A migráció témáját a továbbiakban elsősorban az alkalmazott antropológiai szempontokkal összefüggésben tárgyalom röviden – terjedelmi korlátok miatt. Elsőként fel kell tennünk a kérdést, hogy a lujzikalagori csángók vajon társadalmi, gazdasági vagy kulturális problémaként érzékelik-e a nagyarányú vándorlást. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a lujzikalagori társadalom elsősorban nem problémaként tekint a munkamigrációra, hanem lehetőségként saját vagy gyermeke helyzetének javítására.

Mindazonáltal a fiatal és középkorú generációk elvándorlása számos társadalmi és kulturális zavart idéz elő a kibocsátó lujzikalagori társadalomban, ahogyan más moldvai csángó településeken is. Ugyanakkor az elvándorolt helyiek többsége nem mutat hajlandóságot a hazatérésre. Azoknak pedig, akik mégis visszatérnek a faluba, rendszerint nincs lehetőségük alkalmazni a Nyugat-Európában szerzett tapasztalatot, az újfajta tudást, a Magyarországon szerzett képzettséget, vagy nincsen birtokukban az ismeretek hatékony átültetésére kialakult módszer.⁴⁹ Ellentétben az egyéb romániai, szociológiai felmérésekkel, amelyek szerint a hazatérők ügyesen fektetik be pénzüket, és meglehetősen pozitív, inspiráló hatást gyakorolnak környezetükre. A Lujzikalagorba visszaköltözők azonban rendszerint nem tudják szülőföldjükön hasznosítani az olasz, spanyol vagy magyar ismereteket, sem a nyelvtudást, sem a munkatapasztalatot: pl. a gyermek- és idősgondozás területén tanult eljárásokat. Ezalatt a falu lakossága mind jobban öregszik, és az idős emberek gondozása egyáltalán nem megoldott – korábban a legkisebb fiúgyerek kötelessége volt a szülők ellátása öregségük idején, cserébe a szülői házáért és a hozzá tartozó portáért.

Attól függetlenül, hogy a migráció megítélése összességében nem negatív, sőt jelenleg domináns életstratégia, következményei nagyon is jól érzékelhetők a településen. A kétezres évek közepétől a lokális mindennapokban éppúgy, ahogy Romániában országszerte munkaerőhiány lépett fel a szakképzettséget igénylő munkák területén. Nemcsak igényes munkát végző, jó szakembereket nehéz találni, hanem a nagyobb, szezonális munkák teljesítéséhez szükséges családai munkaerő hiányának pótlása is problémás.

Az alkalmazott antropológiai kontextusba helyezett elvándorlás esetében két, egymással összefüggő konkrét cél körvonalazódhat. Az egyik a visszavándorlás ösztönzése, a másik a településhez vagy környékéhez kötődő sikeres életformák kialakítása.

A többek között etnográfiai-antropológiai megállapításokat is hasznosító migrációkutatás rendszerint három típusát különbözteti meg a külföldre költözőt, majd hazatérő migránsoknak. A tipizálás alapja a külföldön tölteni szándékozott idő és a visszatérés oka.⁵⁰ Az első csoport az eleve adott céllal és meghatározott időre elvándorolt személyekre terjed ki. A következő típusba a külső körülmények hatására, elsődleges céljaik, vagyis letelepedési szándékuk ellenére hazatérteket soroljuk, akik például az idős szülők gondozása vagy a befogadó ország gazdasági helyzetének romlása, az adott munkaszektor recessziója miatt voltak kénytelenek visszaköltözni. A harmadik azokat a visszatérőket foglalja magában, akik a letelepedés szándékával vándoroltak külföldre, de a belső, érzelmi történések, lelkiviláguk miatt saját elhatározásból

⁴⁹ Vö. Mohácsék Magdolna–Vitos Katalin: *Migráció és településfejlődés. = Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Szerk. Kinda István–Pozsony Ferenc. KJNT, Kvár 2005. 221–223; vö. Gmelch, George: *Return Migration.* Annual Review of Anthropology IX(1980). 150–153.

⁵⁰ A visszavándorlás kérdéseiről lásd részletesebben például Gmelch, George: *i.m.* 135–159.

megváltoztatták terveiket. Ennek többféle oka lehet: például az elviselhetetlenül gyötrő honvágy vagy a sikertelen megbirkózás a családtagok és a barátok folyamatos hiányával. A visszaköltözés elősegítésének keretében azonban egy negyedik típus is meghatározható lenne. Azok az elvándoroltak tartoznának ide, akik, függetlenül a külföldön töltött időtől, saját elhatározásukból térnének haza szülőfalujukba, mivel Lujzikalagor és környéke újra a sikeres „boldogulás” helyszínét jelentené. Ez esetben a visszatérés oka az lenne, hogy a település ismét vonzó perspektívát kínálna a helyben maradásra az ígéretes gazdasági, kulturális és társadalmi tényezőknek köszönhetően.⁵¹

A visszavándorlás ösztönzését érdemes alaposan átgondolt stratégiára építeni. Szem előtt kell tartani, hogy a hazatérők és az otthonmaradtak tapasztalatai, a városi és a sajátos helyi életkörülmények közötti jelentős különbségek természetszerűen konfliktushoz vezetnek. A huzamosabb ideje külföldön dolgozó lujzikalagoriak ugyan napjainkban is rendszeresen hazalátogatnak, általában évente vagy kétevente egy-két, esetleg három hétre. Ám ez idő alatt nem a falu hétköznapi életével szembesülnek, hanem szórakozással, családtagok és barátok látogatásával, bákói utazással töltik az időt, és nyaralásként élik meg a lujzikalagori napokat. A nosztalgiával telített és a rutinszerű lokális mindennapokkal ellentétben mozgalmas vakációk azonban hamis és idealisztikus otthonképzetet keltenek a migránsokban saját szülőfalujuk viszonyairól. Nem is beszélve arról, hogy az elvándoroltak többnyire nincsenek tisztában a távollétük alatt történt változásokkal, ahogyan az otthoniaknak sincs kellő rálátásuk a migránsok életére. Az egymástól távol élő felek másféle tapasztalatok alapján és két eltérő narratíva keretében értelmezik újra a korábbi élményeket és a jelen eseményeit, hiszen más-más tér és időkoordináta között élnek meg a megfordíthatatlan belső időt.⁵² A felkészületlenség a hazatérő fogadására és a hazatérésre, vagyis a város és a falu közötti eltéréseket nem kellőképpen realizáló attitűd így könnyen vezethet sikertelen re-integrációhoz és újbóli elvándorláshoz. Sőt a konfrontáció az otthoni hétköznapi életkörülményeivel akár „fordított kulturális sokkhatást” is eredményezhet.⁵³

A másik, előbbivel összefüggő cél azoknak az életvezetési modelleknek a kialakítása, amelyek a jelenleg legsikeresebb életstratégiát jelentő elvándorlás mellett Lujzikalagorhoz kötődő, hosszú távon életképes és jól működő alternatívát jelentenek. Ezek a modellek egyrészt a lokális társadalom fiatal tagjai számára teremtenék választási lehetőséget az életformák között, másrészt a migránsok számára ismét vonzóvá és a „boldogulás” helyszínévé tehetnék a falut. A visszavándorlás, illetve a helyben maradás alapvető jelentőségű a lokális társadalom és a moldvai csángó kultúra középtávú fennmaradása érdekében is, mivel a kibocsátó társadalom kor és nem szerinti, illetve társadalmi összetételének helyreállítását tenné lehetővé. Az átgondolt hazatérési, illetve otthonmaradási program megállítaná az elöregedés és az elnöiesedés folyamatát, megteremtené a helyi társadalomban a csángó kultúra létének folytonosságát. Nem is beszélve az értékek átörökítéséhez szükséges objektív feltételek egy részéről, azaz a középkorú és fiatal lakosság huzamosabb jelenlétének biztosításáról Lujzikalagorban.

⁵¹ Ehhez hasonló célok fogalmazódnak meg a csángó értelmiség három képviselőjével készített interjúkban is: „csángó kultúrház, könyvtár, mozi, szórakozóhely; helyi munkahelyteremtés, befektetések; csángóbarát helyi polgármesterek megválasztása, települések közötti szövetségek, közös fejlesztési pályázatok megírása.” (Peti Lehel-Pozsony Ferenc: *i.m.* 176.)

⁵² Vö. Schütz, Alfred: *A hazatérő. = Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridaig.* Szerk. Biczó Gábor. Csokonai Kiadó, Debrecen 2004. 82–87.

⁵³ Gmelch, George: *i.m.* 143.

A migráció okozta aktuális társadalmi problémák hosszú távú megoldását az etnográfiai-antropológiai tudást is alkalmazó, a kulturális, gazdasági és társadalmi viszonyokat egyaránt figyelembe vevő vidékfejlesztési opció jelenthetné. Ez a kulturális fejlesztés olyan komplex modellje lenne, amely globálisan, vagyis állásfoglalás összefüggésekben és a globalitás paradigma kontextusában kezeli a moldvai csángó életvilágot. Az alapvető cél a saját kultúrához, vagyis a moldvai csángó hagyományokhoz és helyi értékekhez való tudatos viszony kialakítása lehetne. Tulajdonképpen ezt a kérdést érinti a *Javaslatok* c. dokumentum is, amikor arról ír, hogy az életmódváltás következtében sok moldvai csángó szemében a magyar nyelvhasználat és a csángó kulturális hagyományok a fejlődésből való kimaradás és a hátrányos helyzet forrásként jelennek meg.⁵⁴ Kétségtelen, hogy az értékek tudatosításának egyik hatékony eszköze például a magyarkutatás, ami azonban nem terjed ki sem a lokális társadalom egészére, sem a helyi életvilág minden területére. A saját társadalom hagyományos értékeinek megbecsülése a mindennapokban, a reflexív viszonyulás megteremtése a helyi kulturális örökséghez az otthonmaradási stratégiák kialakítását és fenntartását szolgálhatná.

A lokális értékek felismerése és tudatosítása képezi az alapját a falusi turizmus kiépítésének is. Ez szintén megjelenik a 2011-es *Javaslatokban*: „*Faluturizmus-hálózat kiépítése, kapcsolat a kárpát-medencei kiutaztató turisztikai vállalkozásokkal, turisztikai csomagajánlatok kialakítása, táborközpontok létrehozása (kárpát-medencei iskolások osztálykirándulásai)*”.⁵⁵ A turizmus azon típusa, amely a felelősségteljes jelzőt viseli (responsible tourism) pontosan a helyi együttműködést, a közösségfejlesztést és a lokális társadalom erőforrásainak hatékony, hosszú távon is fenntartható és környezettudatos felhasználását helyezi előtérbe. Ez összecseng az alkalmazott antropológia egyik kulcsfogalmának tekintett fenntartható fejlődés definíciójával, ami azt a fejlődés, fejlesztés olyan típusaként határozza meg, amely, miközben a kortárs igényekre reagál, igyekszik nem veszélyeztetni az elkövetkező generációk képességét és lehetőségét saját igényeik kielégítésére.⁵⁶

Tanulmányomban elméleti és gyakorlati felvetéseket fogalmaztam meg az alkalmazott antropológiai szemlélet csángókutatásban történő alkalmazhatóságával kapcsolatban, példaként választva a migráció témáját. Számítalan kérdés felmerült, számos elő sem került.

Tisztában vagyok azzal is, hogy noha Magyarországon a társadalmi nyilvánosság egyre inkább megköveteli a társadalom- és kultúrakutatói tevékenység társadalmi hasznosíthatóságának és gyakorlati alkalmazhatóságának felmutatását, erős az ellenérzés az alkalmazott kutatómunkával kapcsolatban. Ezt jól szemlélteti az a gyakorlat, hogy ezt sokszor negatív jelentéstartalommal „beavatkozásnak” nevezik. Az alkalmazás területén kétségtelenül többszereplős (lokális társadalom, alkalmazott kutató és alkalmazó szervezet, személy stb.) szituációk sokasága játszódik le, amelyek összetettségükből következően etikai és társadalmi dilemmák táptalaját jelentik.⁵⁷ Igen ám, de felvetődik a kérdés, hogy vajon létezik-e beavatkozás és ideológiamentes kutatás, etikai konfliktusok nélküli tudományos munka – különösen a magyar közéletben politikai tettek minősülő és meglehetősen átpolitizált csángókutatás esetében.⁵⁸

⁵⁴ *Javaslatok*... 2011. 3.

⁵⁵ *Javaslatok*... 2011. 4.

⁵⁶ Vö. Willigen, John van: *i.m.* 74.

⁵⁷ Bennett, John W: *i.m.* S32.

⁵⁸ „*A csángóügyben minden átpolitizálódik*” – írja Tanczos Vilmos korábban is idézett írásában (Tanczos Vilmos: *i.m.*)

Applied Anthropology among the Moldavian Csángós? Attempt to Re-interpret the Relation between Theory and Practice

Keywords: Moldavian Csángós, Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages, applied anthropology, theory and practice, foreign labour migration

In my paper, I discuss the issue of how the approach of applied anthropology can be put into use in the Moldavian Csángó context. This issue is also a reconsideration of the relationship between theory (the non-coherent scholarly research made on Csángós) and practice (saving the Csángós). My aim is to investigate the subject in relation to the kind of ways the ethnographic-anthropologic knowledge can be used in assessing a particular socio-cultural problem of the local society. The latter is nothing else than the foreign labour migration causing a radical transformation of the social strata of Moldavian Csángó societies, concerning most of the Csángó settlements. The examples are taken from a village, Luizi-Călugăra, where I have conducted an ethnographic research since 2005.

To explore such a complex issue I first investigate the domain to which the Csángó-saving practices and the concepts of development can be applied in relation to the Moldavian Csángós, as well as the range of possible assumptions behind them. Meanwhile, we gain insight into the lessons possibly learnt in the Csángó issue through the introduction of the approach of applied anthropology, both by the scholars and by those involved in saving the Csángós. Then I analyze the question of foreign labour migration and the knowledge of social science applied.